

УДК 343.77(477)

Є. М. Борисов, здобувач

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французькій бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 249 КК УКРАЇНИ (НЕЗАКОННЕ ЗАЙНЯТТЯ РИБНИМ, ЗВІРИНИМ АБО ІНШИМ ВОДНИМ ДОБУВНИМ ПРОМИСЛОМ)

Стаття присвячена аналізу предмета незаконного зайняття рибним, звіриним та іншим водним промислом, відповідальність за здійснення якого передбачена у ст. 249 КК України. Автор статті на підставі існуючих у теорії кримінального права точок зору щодо змісту предмета цього злочину формулює своє власне визначення, виділивши при цьому дві групи його ознак: так звані «змістовні» та «соціально-юридичні».

Ключові слова: злочин, предмет злочину, водний промисел, водні живі ресурси, промислове значення.

При розгляді змісту і особливостей предмета незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, відповідальність за який передбачена у ст. 249 Кримінального кодексу України (далі — КК України), слід передусім враховувати безумовну спрямованість злочинних дій, що визначена законодавцем у ч. 1 та ч. 2 цієї статті КК України: «незаконне зайняття... водним добувним промислом» (ч. 1) та «...способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу...» (ч. 2). Проте аналіз такої спрямованості з моменту набрання чинності КК України 2001 р. у теорії кримінального права здійснюється переважно на рівні окремих підручників та науково-практичних коментарів. Водночас, зазначена вище спрямованість потребує більш глибоко підходу, зміст якого мав би розкриватись виходячи із зв'язку властивостей предмета злочину та суспільно небезпечного діяння як ознак об'єктивної сторони основного і кваліфікованого складів зазначеного злочину. Виходячи із цих міркувань і слід визначити мету даної статті — формулювання власного підходу щодо визначення ознак предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК України (принаймні, у вигляді двох груп, а саме: змістовних та соціально-юридичних ознак). Саме з такими властивостями законодавець у ст. 249 КК України пов'язує вчинення суспільно небезпечного посягання у вигляді незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

У контексті сформульованої вище мети цієї статті слушним видається підхід Є. В. Лашука, який найбільш важливою у контексті кваліфікації суспільно небезпечного діяння вважає класифікацію предметів злочинів саме за їх властивостями, які законодавець спеціально передбачає в окремих кримінально-правових нормах. Враховуючи соціально-економічні та інші властивості, що впливають на кваліфікацію суспільно небезпечного діяння, Є. В. Лашук усі предмети умовно зводить у декілька груп: 1) предмети тваринного і рослинного світу; 2) інформація: відомості, документи; 3) предмети-символи; 4) предмети культури та мистецтва; 5) предмети, що мають економічне значення; 6) предмети, що належать до сфери транспорту і зв'язку; 7) предмети, стосовно обігу яких встановлено особливий правовий режим; 8) предмети, що мають особливе загальнодержавне значення [1, 96–97]. При цьо-

му, розглядаючи першу із названих груп «предмети тваринного і рослинного світу», вчений слушно відносить до її змісту: диких звірів та птахів, які охороняються законом і перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах (на штучно створених ізольованих ділянках) — у межах мисливських угідь і можуть бути предметами такого злочину, як полювання (ст. 248 КК України); риб різних порід, дельфінів, раків, креветок, кальмарів, восьминогів та інших водних тварин, а також деякі морські водорості і морські трави, які мають промислове значення (ст. 249 КК України); диких водних тварин, які перебувають у стані природної свободи (ст. 250 КК України). Посягання на такі предмети, на його думку, може призвести до порушення екосистеми в певному регіоні, сприяти поширенню численних захворювань тощо. Якщо таке посягання (знищення) носить масовий характер (ст. 441 КК України — екоцид), — воно може спричинити екологічну катастрофу [1, 97].

Аналіз існуючих в теорії кримінального права поглядів щодо поняття предмету злочину як кримінально-правового феномену, його ознак і наведеної класифікації предметів за видами, дозволяє зробити певні проміжні узагальнення. По-перше, більшість науковців, хоча й з деякими застереженнями визначають, що предметом злочину слід визнавати речі матеріального світу, у яких відображаються, втілюються різні сторони, властивості суспільних відносин. Вплив на такі речі, у кінцевому підсумку, тягне за собою зміни в об'єкті злочину — суспільних відносинах. Такі предмети є матеріальним виразом, субстратом матеріальних суспільних відносин, тобто співпадають із предметами самих суспільних відносин. По-друге, деякі вчені предметом злочину вважають лише речі матеріального світу (причому одні з них у зміст цього поняття включають людей, тварин тощо, а інші — навпаки, заперечують такий підхід). По-третє, окремі науковці дотримуються тієї позиції, що поряд з речами матеріального світу до предмета злочину слід відносити інтелектуальні цінності, нематеріалізовані об'єкти, впливаючи на які, особа заподіює шкоду суспільним відносинам, що охороняються законом. По-четверте, деякі з науковців, використовуючи термін «предмет», взагалі не визнають існування безпредметних злочинів. Отже, предметом злочину з урахуванням сучасного стану (змісту норм) кримінального закону України, слід визнавати не лише фізичні тіла (об'єкти), але й предмети тваринного світу. У цілій низці випадків такий різновид предмета злочину, маючи фізичну природу («оболонку»), пов'язаний з незаконними діями (впливом на нього). Такої ж позиції дотримуються й автори науково-практичних коментарів до ст. 249 КК України. Зокрема, М. Й. Коржанський вважає, що предметом даного злочину є різної породи риби, раки, креветки, кальмари, восьминоги, дельфіни та інші водні тварини, а також морські водорості і трави, які мають промислове значення для виробництва добрив, медичних препаратів або продуктів харчування [2, 380]. Схожий підхід висловлюється іншими авторами: «риби різних порід, дельфіни, раки, креветки, кальмари, восьминоги та інші водні звірі, а також деякі морські водорості та трави, які мають промислове значення» [3, 260].

В. А. Клименко предметом даного злочину вважає риб різних порід, дельфінів, раків, креветок, кальмарів, восьминогів та інших водних тварин, а також деякі морські водорості і морські трави, які мають промислове значення. Такі рослини, на його думку, широко застосовуються як продукти харчування, для виробництва добрив, виготовлення медичних препаратів. Незаконне ж заволодіння рибою, водними тваринами, що не перебувають у стані природної свободи, не може кваліфікуватись за ст. 249 КК України. Дії осіб, винних у незаконному вилові риби, добуванні водних тварин, що вирощуються підприємствами, організаціями або окремими громадянами в спеціально влаштованих чи пристосованих водоймищах, або викрадення чи незаконне заволодіння іншим способом рибою, водними тваринами, відловленими цими підприємствами, організаціями або громадянами, підлягають кваліфікації як злочини проти власності. Вилов же бобра, ондатри, хо-

хулі, видри, які є хутровими звірами, кваліфікується за ст. 248 КК України як незаконне полювання [4, 481–482]. Схожу позицію висловлює Є. В. Лашук, на думку якого, предметом злочину, передбаченого ст. 249 КК України, є риба, водні тварини або інші об'єкти водних добувних промислів [1, 122].

Як зазначає О. О. Дудоров, предметом цього злочину виступають водні живі ресурси, тобто організми, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді. Це, зокрема: риби різних видів на всіх стадіях свого розвитку — статевозрілі екземпляри, мальки, ікра; морські ссавці (дельфіни, кити, тюлені, моржі, нерпи); ракоподібні і голкошкірі водні безхребетні тварини (раки, краби, креветки, трепанги, морські їжаки, морські зірки), молюски (головоногі, черевоногі, двостулкові — мідії, кальмари, устриці тощо); промислові водні рослини і водорості, які використовуються для виготовлення продуктів харчування, добрив, медичних препаратів і які підлягають спеціальному правовому захисту (наприклад, ламінарія, або морська капуста). При цьому предметом даного злочину вчений не визнає: а) водні організми, добування яких нормативними актами не регламентується (водні плазуни, планктон, шкідливі види риб, жаби тощо); б) кормові угіддя, місця зимування, нерестові ділянки (тобто ділянки водних об'єктів, де відбувається розмноження риб та інших водних живих ресурсів); в) бобри, ондатри, хохулі, видри, які є хутровими звірами і розглядаються, як і водоплаваючі птахи, як предмет незаконного полювання (ст. 248 КК України); г) риби та інші водні живі організми, які завдяки вкладеній праці людини вже не виступають як природні багатства в їх природному стані, а включені у виробничо-трудоу процес і набули внаслідок цього якості товару. До осіб, винних у незаконному вилові риби, добуванні водних тварин, що вирощуються підприємствами, організаціями або громадянами у спеціально влаштованих чи пристосованих водоймах, або заволодіння рибою, водними тваринами, відловленими цими організаціями, підлягають кваліфікації як злочини проти власності. У зв'язку з цим слід з'ясувати, в яких водоймах виловлено рибу або інших водних тварин, чи охоплювалась умислом винного належність водойми, і залежно від цього кваліфікувати його дії [5, 620–621].

П. С. Берзін вважає, що предметом даного злочину є водні живі ресурси, тобто організми, їх частини, популяції або будь-які інші біотичні компоненти екосистем (динамічних комплексів угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле), життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді та які мають фактичну або потенційну користь або цінність для людства. Це, зокрема: прісноводні, морські, анадромні риби на всіх стадіях розвитку; круглороті; морські ссавці; водні безхребетні, у тому числі молюски головоногі, черевоногі, двостулкові; ракоподібні, черв'яки, голкошкірі, губки, кишковопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, інші водні тварини; водорості, вищі водні рослини, які мають промислове значення [6, 526–527].

Пленум Верховного Суду України у абз. 2 п. 12 своєї постанови «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. № 17 предметом злочину, передбаченого ст. 249 КК України, визнає водні живі ресурси, зміст яких утворюють риби різних порід, водні тварини (дельфіни, раки, краби, креветки, кальмари тощо), морські рослини, які мають промислове значення. При цьому хутрові тварини (видри, бобри, ондатри тощо) й водоплаваючі птахи до водних ресурсів не належать, і відповідальність за незаконний їх вилов чи відстріл настає за ст. 248 КК України.

Таким чином, враховуючи наведені вище особливості щодо визначення предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК України, можна зробити такі проміжні висновки.

По-перше, предметом даного злочину слід вважати водні живі ресурси, приблизний перелік яких наведений у названому вище абз. 2 п. 12 постанови ПВСУ від 10 грудня 2004 р. № 17.

По-друге, особливі властивості водних живих ресурсів як предмета даного злочину проявляються виходячи із поєднання змістовних та соціально-юридичних ознак такого предмета злочину.

1) так звані «змістовні ознаки», що показують ті її риси, особливості, властивості, системне поєднання яких характеризує сутність і структуру конструкції цього поняття:

а) визнання таких об'єктів водного тваринного світу водними живими ресурсами (організмами), які не відносяться до хутрових звірів або водоплаваючих птахів та не пов'язані з характеристикою (біологічною характеристикою) ділянок водних об'єктів, на яких відбувається розмноження риб та інших водних живих ресурсів [7, 680];

б) такі водні живі ресурси характеризуються шляхом визнання їх як динамічних комплексів угруповань рослин, тварин і мікроорганізмів, а також їх неживого навколишнього середовища, взаємодіючих як єдине функціональне ціле (абз. 3 п. 3 Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства, затвердженого постановою кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1192, а також абз. 8 п. 2 Правил промислового рибальства в рибогосподарських водних об'єктах України, затверджених наказом Державного комітету рибного господарства України від 18 березня 1999 р. № 33);

в) специфіка існування (якщо бути більш точним, то біологічного існування) та розвитку лише у водному середовищі;

г) таке існування та розвиток має бути природним, а не штучним, тобто не пов'язане з вкладенням людської праці у розвиток таких природних ресурсів у спеціально пристосованих для цього водних господарствах — «спеціально влаштовані чи пристосовані водойми» [7, 534–536] (це є однією із ознак виробничо-технологічного процесу вирощування водних живих ресурсів, завдяки якому останні набувають характеристики товару);

г) їх призначення для добування (масового добування) на ділянках водних об'єктів (угіддях), що не є частинами спеціально пристосованих (підприємствами, організаціями або громадянами) для цього водних господарств. Цікавою в цьому плані є конструкція складів незаконного видобутку (вилову) водних біологічних ресурсів (ст. 256 КК РФ). Так, у ч. 1 цієї статті КК РФ для позначення предмета російський законодавець використовує формулювання «водні біологічні ресурси», зміст якого він конкретизує лише стосовно деяких видів таких ресурсів, а саме у ч. 2 ст. 256 КК РФ такими видами називаються: котики, морські бобри та інші морські ссавці у відкритому морі чи у заборонених зонах [8, 480].

2) «соціально-юридичні ознаки»:

а) водні живі ресурси (організми) до моменту їх безпосереднього вилову (вилучення із водного середовища) не повинні визнаватись товаром (специфіки товару в даному разі пов'язані з добуванням таких організмів лише на ділянках тих водних об'єктів (угіддях), які не є частинами спеціально пристосованих для цього водних господарств);

б) добування таких водних живих ресурсів має бути регламентоване нормативно-правовими актами, а тому слушною є позиція тих авторів, які предметом злочину, передбаченого ст. 249 КК України, не визнають водні організми, добування яких нормативними актами не регламентується (водні плазуни, планктон, шкідливі види риб, жаби тощо) [8, 467–469];

в) така регламентація повинна стосуватись цих водних живих ресурсів саме як предмета добування чи використання — промислового, любительського або спортивного рибальства, щодо яких встановлені відповідні правила, норми, лімі-

ти, строки, способи використання об'єктів тваринного світу, заборона порушення цілісності природних угруповань і забезпечення збереження водних живих ресурсів, які заборонено використовувати (утім, аналіз особливості такої регламентації значно виходить за межі даної статті і потребує свого окремого дослідження, зокрема, в межах конкретизації змісту поняття «незаконність», яке стосується зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промыслом).

По-третє, предметом злочину, передбаченого ст. 249 КК України, не слід визнавати шкідливі види риб. З цього приводу слід зауважити, що питання про те, чи можуть бути предметом злочину так звані «антицінності» ставилось в теорії кримінального права багатьма вченими. Так, В. Я. Тацій, розглядаючи питання про співвідношення об'єкта і предмета суспільних відносин, підтримавши позицію Б. С. Нікіфорова, який писав, що те, що в даний час прийнято називати предметом, співвідноситься з об'єктом не як частини неназваної єдності, розміщені зовнішньо стосовно одне одного, а як складова частина цілого — із самим цим цілим, яке, крім «предмета», включає в себе й інші елементи [9, 82], зазначає, що сформульована Б. С. Нікіфоровим теза хоча і вірна у своїй основі, але нею не вичерпується вся проблема предмета злочину: «Зокрема, залишається нез'ясованим, як вирішити питання з тими предметами, які не входять до складу суспільних відносин, які охороняються, але з якими чинне кримінальне законодавство пов'яже певні правові наслідки, які впливають на відповідальність, кваліфікацію та ін. Так, підроблені грошові знаки, самогон та інші міцні спиртні напої домашнього виготовлення, порнографічні предмети не входять до складу суспільних відносин, які охороняються [9, 26—27], однак ці предмети, як і їх ознаки, мають суттєве значення для відповідальності при вчиненні відповідних злочинів». Як зауважив Є. В. Фесенко, у функціональному аспекті предмет злочину — це те, на що діючи суб'єкт злочину посягає, охоронювані законом цінності. До таких предметів належать лише ті з них, на які суб'єкт злочину безпосередньо впливає, вилучаючи їх, знищуючи, створюючи, змінюючи їхній вигляд або правовий режим тощо. Наприклад, за розкрадання, передбачене ст. 262 КК України, зброя є предметом цього злочину. Але в разі вчинення особливо кваліфікованого складу хуліганства (ч. 4 ст. 296 КК України) зброя є не предметом, а знаряддям вчинення злочину. У першому прикладі злочинець безпосередньо впливає на зброю (вилучає її, незаконно заволодіває нею, обертає на свою користь), тому зброя є предметом цього злочину. У другому — суб'єкт злочинних дій посягає на громадський порядок (об'єкт злочину) не впливаючи на предмет, а використовуючи його для здійснення злочинного наміру [11, 74—75]. У той же час Є. В. Фесенко робить висновок, що «матеріальні утворення, що не підпадають під поняття «предмет злочину», належать не до об'єкта, а до об'єктивної сторони складу злочину» [11, 75]. Тому і окремі шкідливі види риб, які хоч і можна визнати водними живими ресурсами на підставі їх біологічних характеристик, не відносяться до предмета злочину, передбаченого ст. 249 КК України, передусім на підставі відсутності нормативного реглантування їх видобутку (вилову), у зв'язку з чим їх характеристики і можуть бути враховані при визначенні змісту зайняття водним добувним промыслом як ознаки (конкретної характеристики) об'єктивної сторони складу цього злочину.

Формулюючи **висновок**, слід звернути увагу на те, що предметом злочину, передбаченого ст. 249 КК України, слід визнавати водні живі ресурси, тобто організми, їх частини, популяції або будь-які інші біотичні компоненти екосистем, життя яких постійно або на окремих стадіях розвитку неможливе без перебування (знаходження) у воді та які мають фактичну або потенційну користь або цінність для потреб людини, а саме: прісноводні, морські, анадромні риби на всіх стадіях розвитку; круглороті; морські ссавці; водні безхребетні, у тому числі молюски головоногі, червевоногі, двостулкові; ракоподібні, черв'яки, голкошкірі, губки, кишквопорожнинні, наземні безхребетні у водній стадії розвитку, інші водні тварини; водорості,

вищі водні рослини. При цьому окремі із таких водних живих ресурсів визнаються такими, що мають загальнодержавне значення: всі водні живі ресурси, які перебувають у стані природної волі за межами штучно створених рибницьких водойм чи споруд, а також ізольованих рибогосподарських водойм, що використовуються для одержання продукції товарного рибництва (абз. 2, 5 п. 3 зазначеного вище Тимчасового порядку ведення рибного господарства і здійснення рибальства).

Література

1. Лацук Є. В. *Предмет злочину в кримінальному праві України: Дис. ... канд. юрид. наук / Національна академія внутрішніх справ України.* — К., 2005. — 227 с.
2. *Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М. Й.* — К., 2001. — 420 с.
3. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 ч. / Під загальною редакцією Потебенька М. О., Гончаренка В. Г.* — К., 2001. — Ч. 2. — 465 с.
4. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України.* — 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. — К.: А.С.К., 2005. — 521 с.
5. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.* — 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Юридична думка, 2007. — 715 с.
6. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України.* — 2-ге вид., перероб. та доп. / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенко. — К.: Дакор, 2008. — 878 с.
7. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України.* — 5-те вид., перероб. та доповн. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Юридична думка, 2008. — 732 с.
8. *Уголовный кодекс Российской Федерации.* — М.: Проспект, 2008. — 204 с.
9. *Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву.* — М.: Юридическая литература, 1960. — 130 с.
10. *Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве.* — Харьков: Вища школа, 1988. — 312 с.
11. *Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони: Монографія.* — К.: Атіка, 2004. — 292 с.

Е. М. Борисов, соискатель

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

**ПРЕДМЕТ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПРЕДУСМОТРЕННОГО
СТ. 249 УК УКРАИНЫ (НЕЗАКОННОЕ ЗАНЯТИЕ РЫБНЫМ,
ЗВЕРИНЫМ ИЛИ ИНЫМ ВОДНЫМ
ДОБЫВАЮЩИМ ПРОМЫСЛОМ)**

РЕЗЮМЕ

Отдельное внимание в статье уделяется предмету преступления, предусмотренного в ст. 249 УК Украины «Незаконное занятие рыбным, звериным или иным водным добывающим промыслом». Устанавливаются признаки, которые позволяют определить этот предмет, отграничить его от предмета других преступлений, которые предусмотрены в разделе VIII Особенной части УК «Преступления против окружающей среды».

Ключевые слова: преступление, предмет преступления, водный промысел, водные живые ресурсы, промышленное значение.